

Crisis lijkt hét toverwoord om het huidige tijdsgewricht mee te vangen. De ene pandemie is nog maar net voorbij of de volgende oorlog is al begonnen; de macht van autoritaire leiders neemt overal toe. En de onzekerheid over wat de toekomst brengt is groter dan ooit.

Ook de Grieken en Romeinen zaten niet om een crisis verlegen. Van de Trojaanse Oorlog tot de val van het Romeinse Rijk: de klassieke oudheid was bepaald geen statische periode. Ruzie tussen legerleiders – Homerus heeft het er al over. Trumpiaanse toestanden aan het Romeinse hof – sla de grote geschiedschrijvers Suetonius en Tacitus er maar op na. Een wankelende staat op zoek naar nieuw elan – lees er meer over bij Herodotus. Crises zijn niet leuk, maar ze leveren wel prachtige literatuur op.

Deze bloemlezing is bedoeld voor iedereen die wil weten hoe mensen en samenlevingen pakweg tweeduizend jaar geleden reageerden op een crisis, en voor iedereen die daar iets van wil leren.

Emilia Menkveld (1990) is vertaler, recensent en eindredacteur van *de Volkskrant*. Samen met Vincent Hunink maakte ze de bloemlezing *Een blijvend bezit*.

Maurits Lesmeister (1991) is classicus. Hij doceert aan het Gymnasium Amersfoort Johan van Oldenbarnevelt en is daarnaast hoofdredacteur van het tijdschrift *Roma Aeterna*.

9 789025 316761

Crisis

Emilia Menkveld en Maurits Lesmeister

Klassieke wijsheid over
tijden van crisis

Crisis

Samenstelling
Emilia Menkveld en Maurits Lesmeister

Emilia Menkveld en Maurits Lesmeister

Crisis

Klassieke wijsheid over tijden
van crisis

Athenaeum—Polak & Van Genneep
Amsterdam 2023

INHOUD

Inleiding 9

Homeros 15
Herodotos 30
Sofokles 60
Aristofanes 80
Plato 109
Sallustius 141
Lucanus 158
Tacitus 189
Suetonius 213
Augustinus 224

Literatuurlijst 263

Een * in de tekst verwijst naar de aantekeningen die erop volgen.

Copyright inleiding en begeleidende teksten © 2023
Emilia Menkveld en Maurits Lesmeister / Athenaeum—Polak
& Van Gennep, Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam

Omslag en omslagbeeld De Designpolitie, Amsterdam
Binnenwerk Perfect Service

ISBN 978 90 253 1676 1 / NUR 308/320
www.uitgeverijathenaeum.nl

TACITUS

Het mag geen verrassing heten dat de anti-monarchistische Tacitus (ca. 56-ca. 120) zijn *Historiën* laat beginnen in het chaotische jaar dat volgde op de dood van keizer Nero – zijn *Annalen*, een even diep-cynische analyse van het keizerrijk na de dood van Augustus, schreef hij pas later. Afhankelijk van wie je het vraagt, wordt deze periode het drie- of vierkeizerjaar genoemd. Waar iedereen het over eens is, is dat de machtsoverdracht van de Julisch-Claudische dynastie (met Nero als laatste telg) naar de Flavische dynastie (vanaf keizer Vespasianus) niet de schoonheidsprijs verdient. Wie zich ooit heeft verdiept in de Romeinse geschiedenis kent het rijtje Galba-Otho-Vitellius als de drie keizers die elkaar snel opvolgden – en keizers sterven niet in bed – voordat Vespasianus eindelijk weer een min of meer stabiel bewind wist te vestigen. Dat is koren op de molen van een auteur die er geen geheim van maakt dat het einde van de Romeinse republiek wat hem betreft een ramp is geweest.

Instrumenteel in de machtsovername door Vespasianus is zijn bondgenootschap met de Bataven, die zich in het noorden van het Rijk ophielden. Vespasianus vraagt de Bataafse leider Julius (volgens andere bronnen Claudius) Civilis, een oude strijdmakker van hem, om een opstand te ontketenen en zo de keizerlijke troepen af te leiden, zodat hij met zijn eigen leger Rome kan innemen. De opstand gaat een eigen leven leiden en wordt pas laat onderdrukt, lang nadat Vespasianus zich de hoofdstad heeft toegeëigend. Dat de vrij-

heidsstrijd mislukte, heeft zeventiende-eeuwse inwoners van deze contreien er niet van weerhouden om zich bij de opstand tegen de Spaanse koning te spiegelen aan de opstandige noorderlingen van weleer.

Historiën

12. In diezelfde tijd vonden toenemende geruchten over een Germaans debacle een allesbehalve droef gehoor in Rome. Verslagen legers, veroverd winterkamp van de legioenen, afvallige Gallische provincies: men sprak erover alsof het niets ernstigs was. Maar wat waren de achterliggende oorzaken van deze oorlog? Hoeveel rebellie laaide erin op, zowel van externe als met Rome verbonden stammen? Daarop zal ik nu dieper ingaan.

De Bataven maakten deel uit van de Chatti, zolang ze zich nog achter de Rijn ophiielden. Maar door interne strijd werden ze daar verdreven, waarna ze het nog onbewoonde, uiterste kustgebied van Gallië bezetten, evenals een nabijgelegen eiland, aan de voorzijde omgeven door de Noordzee, van achteren en opzij door de Waal. Hier blijven hun rijkdommen ongemoeid (een zeldzaam fenomeen bij een verbond met sterkeren), en leveren zij het Rijk enkel mannen en wapens.

Na lange ervaring in de Germaanse oorlogen verwierven zij weldra grotere roem in Brittannië, waarheen Bataafse cohorten werden overgezet, traditiegetrouw onder leiding van hun eigen hoogste adel. Ook in hun thuisgebied hadden ze uitgelezen cavalerie met opvallende bedrevenheid in zwemmen, waardoor zij met behoud van wapens en paarden in gesloten eenheden de Waal konden oversteken.

13. Julius Civilis en Claudius Paulus, beiden van koninklijke afkomst, staken met kop en schouders uit boven de rest.

Paulus was terechtgesteld door Fonteius Capito na een valse aanklacht van rebellie, Civilis in de boeien geslagen en naar Nero gezonden; na vrij spraak door Galba kwam hij onder Vitellius opnieuw in gevaar toen het leger zijn hoofd eiste. Vandaar zijn wrok, zijn hoop werd gevoed door onze tegenslagen.

Civilis was veel uitgekookter dan normaal bij barbaren, gedroeg zich als een tweede Sertorius of Hannibal, met eenzelfde verminking aan het gezicht. Openlijk afvallen van Rome? Dan zou hij bestreden worden als vijand. Daarom deed hij zich voor als vriend van Vespasianus en aanhanger van diens partij.

Inderdaad had hij een brief van Antonius Primus gekregen met orders de door Vitellius ontboden hulp troepen naar elders te voeren; de legioenen moest hij daar houden, vanwege 'onrust in Germanië'. Diezelfde aanwijzingen kreeg Civilis onder vier ogen van Hordeonius Flaccus vanuit diens voorzichtige pro-Vespasiaanse houding en zorg voor het staatsbelang. Er dreigde een totale ramp bij hernieuwde oorlog, als zoveel duizenden gewapende troepen Italië zouden binnenvallen.

14. Civilis was vastbesloten tot rebellie. Voorlopig verborg hij zijn diepere bedoelingen: hij zou wel zien hoe alles liep. Hij begon als volgt onrust te stoken.

Op bevel van Vitellius werd een lichte troep onder jonge Bataven gehouden, een grote last op zichzelf, nog verzwaaard door corruptie en perversie van de uitvoerenden. Zij selecteerden oude of zwakke mannen om die tegen betaling weer te laten gaan, terwijl ze anderzijds de mooiste jonge jongens (en die zijn daar doorgaans al vroeg uit de kluiten gewassen) meevroerden en zich aan hen vergrepen. Dat zette kwaad bloed, er werd een opstand op touw gezet, de aanstichters bepleitten lijdensweigering.

Civilis roept de stamleiders en felsten van het volk bijeen in een heilig woud, zogenaamd voor een feestmaal. Zodra hij ziet dat ze door nacht en vreugde verhit zijn, begint hij over roem en glorie van hun volk, somt alle onrecht en afpersingen en andere slavernij-ellende op. Dit is toch geen bondgenootschap meer zoals vroeger? Behandeld als slaven! Wanneer komt er eens een bevoegde gouverneur, hoe bezwaarlijk en arrogant zijn gevolg ook is? Nee, ze worden overgelaten aan prefecten en centurio's, en als die door buit en bloed zijn verzadigd worden ze afgelost. Dan zoekt men weer nieuwe zakken om leeg te schudden, en allerhande excuses voor plundering. Nu staat er een lichteing voor de deur die kinderen van ouders scheidt, broers van broers, misschien wel voorgoed. Maar nog nooit heeft Rome er zo beroerd voor gestaan! En in het winterkamp heb je louter buit en oude mannen. Ze hoeven de ogen maar op te slaan zonder schrik voor legioenen die er alleen in naam waren. Zelf hebben ze toch sterk voetvolk en ruiters? En de Germanen, hun bloedverwanten? En de Gallische provincies, die precies hetzelfde willen? Ja, zo'n oorlog komt zelfs Rome niet slecht uit. Wordt het geen onverdeeld succes, dan was het 'allemaal voor Vespasianus'. En bij zege komt er geen verantwoording.

15. Grote bijval voor zijn woorden. Daarna volgden barbaarse riten en voorvaderlijke eedformules om allen aan zich te verplichten. Boodschappers werden gezonden naar de Canninefaten om die gemene zaak met hen te laten maken. Die stam bewoont een deel van het eiland, en staat in oorsprong, taal en moed op één lijn met de Bataven, alleen getalsmatig zijn ze hun minderen. Vervolgens haalde Civilis via geheime missies de 'Britse hulpstroepen' over naar zijn kant: Bataafse cohorten die naar Germanië waren gezonden, zoals ik eerder heb bericht, en destijds verbleven in Mainz.

Een van de Canninefaten was Brinno, een botte waaghals

van zeer hoge komaf. Zijn vader had zich aan vele vijandelijkheden gewaagd en straffeloos minachting getoond voor de bespottelijke expedities van Caligula. Alleen al door de naam van zijn weerspannige familie won de man sympathie. Volgens stamgebruik wordt hij op een schild geheven en op de schouders van de dragers heen en weer geschud, en zo tot leider verkozen. Meteen de Friezen erbij gehaald (een stam van achter de Rijn) en er volgt een inval in het winterkamp van twee cohorten vlak bij de Noordzee.

De soldaten hadden geen vijandelijke aanval voorzien, en als ze dat al hadden gedaan beschikten ze over onvoldoende kracht om die af te slaan. Dus: inname en plundering van het kamp. Vervolgens worden marketenters en Romeinse kooplui, vrij rondzwermend als in vreedstijd, het slachtoffer. Tegelijk dreigde vernietiging van de forten, die door de cohortsprefecten in brand werden gestoken: ze waren niet te verdedigen.

Veldtekens, vaandels en het restant Romeinse soldaten worden stroomopwaarts op het eiland gebundeld onder leiding van oppercenturio Aquilius, meer in naam een leger dan in kracht. Vitellius had immers de slagvaardige cohorten teruggetrokken en uit naburige kantons een futloze troep Nerviers en Germanen opgetrommeld en met wapens laten behangen.

16. Civilis meende te werk te moeten gaan via list. Ongevraagd kwam hij met kritiek op de prefecten vanwege het opgeven van de forten. Goed, dan zou hij wel met zijn cohort de opstand van de Canninefaten de kop indrukken, de Romeinen konden terug naar hun winterkampen.

Er school iets verraderlijks achter dit advies, bleek onmiskenbaar. Als de cohorten los van elkaar raakten konden ze gemakkelijker vernietigd worden, en niet Brinno was de aanvoerder in die strijd maar Civilis, geleidelijk braken de

aanwijzingen daarvoor uit. De Germanen, verzot op oorlog, hadden die niet lang voor zich kunnen houden.

Als het met list en bedrog niet opschiet, gaat Civilis over tot geweld. Canninefaten, Friezen en Bataven deelt hij elk in een aparte troep in. Daartegenover komt een brede Romeinse linie, niet ver van de Waal, met de schepen daar richting vijand gekeerd (die had men er laten aanmeren na de brand in de forten).

Na slechts een korte strijd liep een cohort Tungri over naar Civilis. Verbijsterd door dat onvoorziene verraad werden Romeinse soldaten door bondgenoten én vijanden afgeslacht.

Eenzelfde trouweloosheid op de schepen. De roeiers waren deels Bataven, die 'door onkunde' bootsvolk en strijders in hun taken belemmerden. Weldra openlijke sabotage, ze draaiden boten weg naar de vijandelijke oever, en ten slotte werden stuurlieders en centurio's die niet wilden meedoen doodgeslagen, tot de voltallige vloot van vierentwintig schepen was overgelopen dan wel ingenomen.

17. Die zege was schitterend voor het moment, nuttig voor de toekomst. Wapens en schepen, hun grote manco, hadden ze nu bemachtigd, ze werden in heel Germanië en Gallië genoemd als voorvechters van vrijheid. De Germaanse provincies zonden direct afgevaardigden met een aanbod van hulp, terwijl Civilis via tact en omkoperij aanstuurde op bondgenootschap met de Gallische provincies. Zo liet hij de gevangengenomen cohortsprefecten naar hun eigen stam terugkeren en gaf hij de cohorten de keuze: weggaan of blijven. Wie bleef kreeg eervolle posities in zijn leger, wie vertrok buit van de Romeinen.

Tegelijk wees Civilis in vertrouwelijke gesprekken op de narigheid die ze hadden verduurd, al die jaren dat ze hun ellendige slavernij ten onrechte 'vrede' noemden. Goed, de

Bataven waren vrijgesteld van belasting, maar zelfs zij hadden nu tegen hun gezamenlijke overheersers de wapens opgepakt. De eerste slag was al een verpletterende nederlaag voor Rome! Wat als de Gallische provincies het juk zouden afschudden? Wat had Italië dan in reserve? Met bloed van provincies werden provincies verslagen.

En dan niet denken aan die slag van Vindex! Het was door Batavische ruiters dat Haeduërs en Arverniërs onder de voeten gelopen en in Verginius' hulptroepen hadden ook Belge gezeten, welbeschouwd was Gallië aan eigen krachten overweken.

Maar nu stonden ze allemaal aan één kant, met daarbij de militaire ervaring opgedaan in Romeinse dienst. Nu had hij cohorten veteranen voor wie onlangs Otho's legioenen op de knieën waren gegaan! Syrië en Asia mochten verslaaf zijn, de Oriënt was gewend aan tirannie, in Gallië hadden nog velen van vóór de belastingheffing. Nee, het was niet lang geleden dat Quintilius Varus in de pan was gehakt, de slavernij uit Germanië was verdreven. En geen keizer erin maar een Caesar Augustus was toen ten oorlog uitgelagd. Vrijheid is van nature zelfs stomme dieren gegeven, niet iets goeds aan mensen eigen. De goden steunen altijd dappersten, dus ten aanval! Zij hadden de handen vrij, die tegenpartij waren vol, zij waren fris, de anderen verslemd. Bepaalde groepen steunden Vespasianus, andere Vindex, dus was er ruimte voor verzet tegen beiden.

Zo aan de zijde van Civilis op de Gallische en Germaanse provincies. Als zij plannen slaagden dreigde hij over de sterkste en rijkste gebieden koning te worden.

18. Intussen voedde Hordeonius Flaccus Civilis' eerste overzettingen door ze niet te willen zien. Maar toen er alarmende berichten binnenkwamen (kamp veroverd, cohorten vernietigd, Romeinen verdreven van het Bataven-eiland), gaf

hij orders aan Munius Lupercus, commandant van twee legioenen in winterkamp, uit te rukken tegen de vijand. In allerijl zette Lupercus een aantal troepen over: legionairs ter plaatse, Ubiërs uit de buurt, Treveerse ruiters van niet te ver weg, plus een ruiterafdeling Bataven. Die was allang niet meer loyaal en veinsde trouw. Zo kon men de Romeinen midden op het slagveld verraden en overlopen voor een hogere prijs.

Civilis omringde zich met vaandels van verslagen cohorten om zijn soldaten de recente roem voor ogen te voeren en de vijand schrik aan te jagen door herinnering aan de nederlaag. Zijn moeder en zusters moesten zich achter de troepen ophouden, samen met alle vrouwen en kinderen van zijn manschappen: een stimulans voor de zege, smaad bij verlies.

Mannengezang, vrouwengekrijs: de slaglinie gonsde ervan, het gedruis van legioenen en cohorten kwam er niet bovenuit. De linkerflank was open komen te liggen door de deserterende ruiterafdeling Bataven, die zich onmiddellijk tegen ons keerde. Maar de legionairs wisten ook in die alarmerende toestand hun wapens en stellingen te bewaren. Hulptroepen Ubiërs en Treveren slaan daarna op ontterende wijze op de vlucht, waaiëren uit over het slagveld, waar de Germanen op ze instormen. Intussen vinden de legioenen een goed heenkomen in het kamp te Xanten.

De prefect van de ruiterafdeling Bataven, Claudius Labeo, was in een plaatselijk conflict Civilis' tegenstrever. Zijn executie zou kwaad bloed zetten bij zijn stamgenoten, hem daar houden zou tweedracht zaaien. Man wordt afgevoerd naar Friesland.

19. In diezelfde dagen bereikte een boodschapper van Civilis de cohorten van Bataven en Canninefaten die op bevel van Vitellius richting Rome trokken. Dadelijk zwollen die van arrogantie en woestheid en gingen eisen stellen: een bonus als reispremie, dubbele soldij, verhoging van het aan-

tal ruiters. Feitelijk had Vitellius dat al toegezegd, maar men zocht geen inlossing daarvan, alleen een aanleiding voor rebellie. Met een reeks concessies had Flaccus niets anders bereikt dan scherpere eisen van dingen die hij met zekerheid zou weigeren. De cohorten lieten Flaccus voor wat hij was en togen naar Neder-Germanië voor aansluiting bij Civilis.

Hordeonius haalde zijn tribunen en centurio's erbij en overlegde. Moest hij de ongehoorzame manschappen met geweld beteugelen? Al gauw bleek zijn aangeboren lafheid, en zijn ondergeschikten waren angsthazen, benauwd vanwege de onzekere loyaliteit van de hulptroepen en de overhaaste lichterding ter aanvulling van de legioenen. Hij besloot zijn soldaten in het kamp te houden.

Daarna spijt en kritiek, uitgerekend van zijn adviseurs. Het leek of hij de achtervolging zou inzetten, en hij schreef aan Herennius Gallus, legaat van het Eerste Legioen, die Bonn in handen had: die moest de Bataven de doortocht beletten, hijzelf zou ze met zijn leger op de hielen zitten.

De Bataven hadden ook verslagen kunnen worden, als Hordeonius en Gallus aan weerszijden hun troepen hadden verplaatst en de rebellen hadden klemgezet. Maar Flaccus zag af van zijn actie, waarschuwde Gallus in een tweede schrijven de Bataven op hun aftocht niet te alarmeren.

Vandaar de verdenking dat de legaten welbewust aanstuurden op oorlog. Alles wat er was gebeurd of nog gevreesd werd leek geen gevolg van slapheid van de soldaten of sterkte van de vijand, maar van verraad door de aanvoerders.

20. Toen de cohorten Bataven het kamp in Bonn naderden, zonden ze iemand vooruit om Herennius Gallus te zeggen wat ze wilden. Geen oorlog tegen de Romeinen, ze hadden zo vaak voor hen gevochten! Nee, na lange, vergeefse dienst waren ze moe, ze verlangden naar hun vaderland, naar rust. Legde niemand hun iets in de weg, dan gaf hun doortocht

geen problemen; stuitten ze op wapens, dan baanden ze zich een weg met het zwaard.

De legaat aarzelde. De soldaten wisten hem ertoe te bewegen zijn geluk in de strijd te beproeven. Drieduizend legionairs, wat samengeraapte cohorten Belgen en een troep boeren en marketenters, ongeschikt maar met veel praatjes voordat er gevaar dreigde, stromen alle poorten uit om de Bataven, in de minderheid, te omsingelen.

Als ervaren veteranen bundelen die zich in wigvorm, aan alle kanten gesloten, onkwetsbaar aan voor- en achterzijde en in de flanken. Zo breken ze door de dunne linies van onze troepen heen. De Belgen bezwijken, het legioen wordt teruggedrongen en in paniek gaat men af op wal en poorten. Zware verliezen aldaar, stapels lijken in de greppels. En men sneuvelde niet alleen door strijd en verwondingen: de meesten vielen over elkaar heen, verstrikt in eigen wapens.

De winnaars lieten Keulen links liggen zonder verdere vijandelijkheden onderweg en praatten de slag bij Bonn goed. Hadden ze niet om vrede gevraagd? Ja, toen die was geweigerd hadden ze natuurlijk hun eigen plan moeten trekken.

21. Civilis is door de komst van de veteranen-cohorten inmiddels aanvoerder van een heus leger. Maar hij weet niet goed wat hij wil, houdt ook rekening met de kracht van Rome. Daarom laat hij alle aanwezigen trouw zweren aan Vespasianus. Ook zendt hij een delegatie naar de twee legioenen die zich na hun nederlaag in de vorige slag hadden teruggetrokken in het kamp te Xanten, om hun dezelfde eed af te nemen. Er volgt antwoord: advies van een verrader, van vijanden, hebben ze niet nodig. Hun keizer is Vitellius, voor hem houden ze vast aan hun trouw en hun wapens, tot de laatste snik. Die Bataafse overloper moet dus niet doen of hij het beleid van Rome bepaalt, hij kan de straf verwachten die hij voor zijn misdaad verdient.

Zodra dit aan Civilis wordt bericht, ontsteekt hij in woede en roept heel het Bataafse volk op tot strijd. Bructeri en Tenteri sluiten zich aan, en Germanië laat zich opzweepen door de berichten. Buit! Roem!

22. Er dreigde nu oorlog van alle kanten. Als tegenmaatregel versterkten legioenslegaten Munius Lupercus en Numisius Rufus de wal en de muren, en haalden ze omver wat in lange vreedestijd was gebouwd. Niet ver van het kamp had zich namelijk een soort stadje ontwikkeld, dat mocht de vijand nu niet ten nutte zijn. Maar ze zagen niet genoeg toe op voorraadopslag binnen het kamp: plunderen maar! Zo werd binnen een paar dagen door bandeloos gedrag opgemaakt wat voor lange tijd de behoeften had kunnen dekken.

Civilis vormde met de sterkste Bataven het hart van het leger en liet beide Rijnrovers volzetten met scharen Germanen om zijn aanblik grimmiger te maken. Tegelijk bewoog zijn ruitery zich vrijelijk op de velden, voeren zijn schepen stroomopwaarts. Links vaandels van veteranen-cohorten, rechts uit bossen en wouden gehaalde beestengestalten, al naar gelang elk volk traditioneel ten strijde trekt. Het leek burgeroorlog en buitenlandse oorlog tegelijk, de belegerden stonden versteld.

De hoop van de belegeraars werd nog gevoed door de omvang van de wal. Opgeworpen voor twee legioenen werd die nu verdedigd door amper vijfduizend gewapenden. Maar er was wel een massa marketenters, die zich daar na de verstoring van de vrede had verzameld en een helpende hand bood in de oorlog.

23. Een deel van het kamp liep zacht omhoog op een heuvel, een deel was toegankelijk via egaal terrein. Vanuit dat winterkamp zou men de Germaanse provincies bezetten en onder druk houden, had keizer Augustus gemeend, nooit kon het zover komen dat de tegenstander daar zelf onze legioe-

nen zou komen belegeren. Vandaar dat geen werk was gemaakt van het terrein en eventuele versterkingen: op kracht en wapens leek alles goed te kunnen.

De Bataven en Germanen van achter de Rijn wilden hun afzonderlijke dapperheid beter laten uitkomen. Daarom stelden ze zich stamsgewijs op, van afstand projectielen gooiend. Toen de meeste wapens zonder effect bleven steken in de torens en kantelen van de muren en zij zelf van bovenaf werden verwond met grote stenen, voerden ze onder geschreeuw een felle charge uit op de wal, de meesten met ladders, anderen via een schilddak van eigen mensen, er klommen er al een paar omhoog. Die werden met zwaarden en wapenstoten van de muur afgegooid en vervolgens bedolven onder staken en speren. Aan het begin zijn Germanen extreem woest en ze overschatten zichzelf bij succes. Maar toen verdroegen ze ook tegenslag – vanuit hun zucht naar buit.

Ze waagden zich zelfs aan groot geschut, voor hen iets ongewoons. Zelf beheersten ze niets van krijgstechniek. Van overlopers en krijgsgevangenen leerden ze hoe men van hout een soort brug bouwt, wielen eronder aanbrengt en het geheel voortbeweegt, op zo'n manier dat de ene groep bovenop staat en vecht als op een verschansing, terwijl anderen binnenin verborgen de muren ondergraven. Maar rotsblokken uit slingermachines smeten het primitieve bouwsel kapot. En terwijl ze roosters van vlechtwerk en schutdaken klaarmaakten werden ze beschoten met brandende speren. Zo werden de belegeraars zelf met vuur belaagd.

Ten slotte gaven ze de hoop op geweld op en kozen voor afwachten. Het was hun niet ontgaan dat men binnen maar voor weinig dagen voedsel had, en tevens een grote groep niet-strijders. De tekorten zouden misschien leiden tot verraad, zo was de hoop, en er was ook nog de wankele loyaliteit van slaven. En was in oorlog niet alles mogelijk?

24. Flaccus had intussen gehoord van de belegering van het kamp en had afgevaardigden uitgezonden in de Gallische provincies om hulptroepen op te roepen. Een selecte groep legionairs droeg hij over aan Dillius Vocula, legaat van het Tweeëntwintigste Legioen, die met zo lang mogelijke dagmarsen via de Rijnsoever moest oprukken. Zelf ging hij per schip, vanwege zijn slechte gezondheid en impopulariteit bij de manschappen.

Het gemor over hem was namelijk niet van de lucht: cohorten Bataven uit Mainz weggestuurd, acties van Civilis genegeerd, Germanen vroeg hij als bondgenoten! Noch Antonius Primus, noch Mucianus had zo veel bijgedragen aan de zaak van Vespasianus. Eerlijke haat, wapengeweld, dat was openlijk te bestrijden, maar list en bedrog waren onzichtbaar, daar kon je niets tegen doen. Daar stond Civilis tegenover hen, formeerde zijn linies, en Hordeonius? Vanuit zijn slaapkamer, vanuit bed, gaf hij orders waar de vijand baat bij had. Zo veel gewapende troepen, al die enorm dappere mannen, ze lagen aan de leiband van één zieke bejaarde. Konden ze die verrader niet beter doden? Een kwalijk voorteken was hij. Waarom hun lot, hun moed niet bevrijden van die kerel? Met deze woorden stookten ze elkaar op, en het vuur werd aangewakkerd door een schrijven van Vespasianus. Omdat Flaccus die brief niet kon achterhouden liet hij hem voorlezen bij de verzamelde soldaten. De boodschappers stuurde hij geketend naar Vitellius.

25. Dat bedaarde de gemoederen en men bereikte Bonn, winterkamp van het Eerste Legioen. De soldaten daar waren nog kwader gestemd en schoven de schuld van de nederlaag op Hordeonius. Het was toch op zijn bevel dat ze waren opgetrokken tegen de Bataven, rekenend op versterking vanuit Mainz? Hij had ze verraden, er waren helemaal geen hulptroepen verschenen, en zo waren ze verslagen. De andere le-

gers wisten van niets, en rapportage aan hun keizer ho maar. En dat met zoveel provincies die door snelle actie het verraad in de kiem hadden kunnen smoren.

Hordeonius liet aan het leger kopieën van alle brieven voorlezen waarin hij om versterking vroeg vanuit de Galli-sche, Britse en Spaanse provincies. Hij voerde daarmee de hoogst kwalijke misstand in dat brieven ter hand werden ge-steld aan de vaandeldragers van de legioenen, die ze dan eer-der voorlazen aan soldaten dan aan officieren. Vervolgens beval hij een van de opstandigen in de boeien te slaan, meer om zijn gezag te laten gelden dan dat één iemand schuldig was.

Het leger werd vanuit Bonn verplaatst naar Keulen, waar Gallische hulptroepen toestroomden, die de Romeinse zaak in het begin ijverig ondersteunden. Weldra, met het sterker worden van de Germanen, namen de meeste stammen de wa-pens tegen ons op, in de hoop op vrijheid en uit verlangen naar eigen macht nadat de slavernij zou zijn afgeschud.

De kwade stemming onder de legioenen groeide nog, de gevangenneming van één soldaat had geen indruk gemaakt. Sterker nog, de betrokkene beschuldigde de aanvoerder van medeplichtigheid. Als 'boodschapper tussen Civilis en Flac-cus' kreeg hijzelf nu een valse aanklacht over zich heen omdat hij kon getuigen van de waarheid!

Vocula betreedt het platform met bewonderenswaardige vastberadenheid, laat de soldaat oppakken en schreeuwend en wel afvoeren voor executie. De slechte elementen slaat de schrik om het hart, de beste mannen geven gehoor aan zijn orders. Daarop vraagt men unaniem om Vocula als aanvoer-der, en Flaccus draagt het commando aan hem over.

26. Maar de troepen waren al oproerig, en er was veel wat de stemming aanwakkerde: gebrek aan soldij en graan, Gal-lische provincies die lichte en belasting weigerden, de Rijn

die nauwelijks bevaarbaar was door een in die contreien on-gekende droogte, grote problemen bij de bevoorrading, pa-trouilles langs de hele oever die de Germanen de oversteek moesten beletten en zo tegelijk minder graan en meer te voe-den monden. De dommen zagen alleen al het gebrek aan water als een slecht voorteken. Nu lieten ook de rivieren, de oude verdedigingslinies van het Rijk, ons in de steek. Wat in vrede-tijd toeval of natuur was, heette nu 'lot' en 'woede van de godheid'.

Na aankomst in Neuss voegt zich het Zestiende Legioen bij hen. Vocula krijgt nu legaat Gallus naast zich, die de ver-antwoordelijkheid met hem deelt. Zij durven evenwel niet naar de vijand op te trekken <...> (het plaatsje heet Gellep) sloegen ze hun kamp op. Daar versterkten ze de moraal van de soldaten door linies te laten vormen, wal en versterkingen te laten maken en door verdere militaire training. Om via plundering nog meer te stimuleren tot moed, voerde Vocula het leger naar de naburige kantons van de Cugerni, inmid-dels bondgenoten van Civilis. Een deel van de troepen bleef achter bij Herennius Gallus.

27. Toevallig was niet ver van het kamp een schip met een zware vracht graan vastgelopen in de ondiepten. De Germa-nen trokken het naar hun oever. Dat kon Gallus niet aanzien, hij zond een cohort om zijn mannen te assisteren. Ook het aantal Germanen nam toe, met geleidelijk ook hulptroepen erbij, het werd een ware veldslag. Onder grote verliezen aan onze kant wisten de Germanen het schip weg te kapen.

Zoals onderhand gebruikelijk gaven de verliezers de schuld niet aan eigen slapheid, maar aan verraad van de legaat. Gal-lus werd uit zijn tent getrokken, zijn kleren gescheurd, zijn lijf afgeranseld. Voor hoeveel geld had hij het leger prijsgege-ven, en wie wisten er nog meer van? Dat moest hij maar eens vertellen. Daarna is Hordeonius weer de zondebok: hij is de

drijvende kracht achter de misdaad, Gallus maar een helper.

Dat gaat zo door totdat Gallus uit angst voor alle doodsb bedreigingen ook zelf Hordeonius beticht van verraad. De man wordt in de boeien geslagen en pas door de komst van Vocula bevrijd.

Deze liet daags daarna de aanstichters van de munitie executeren. Dit tekende de sterk uiteenlopende krachten in het leger: bandeloos gedrag naast onderworpenheid, de gewone soldaten zonder meer trouw aan Vitellius, de hogere rangen allemaal voor Vespasianus. Vandaar die afwisseling van misdaad en straf, die mengeling van tucht en razernij. Men kon de troepen niet beheersen, wel bestraffen.

28. Civilis werd door geweldige versterkingen vanuit geheel Germanië almaar sterker, waarbij het bondgenootschap werd bekrachtigd met gijzelaars uit de meest adellijke families. Hij gaf opdracht het land van de Ubiërs en Treveren te vernietigen, een taak voor de respectievelijke buurstammen. Een andere groep kreeg orders de Maas over te steken om de Menapii, de Morini en het grensgebied van Gallië te ontwrichten.

In beide gebieden werd buit vergaard, meedogenlozer bij de Ubiërs, omdat die als volk van Germaanse komaf hun vaderland hadden afgezworen en zich op zijn Romeins 'Agripiniërs' lieten noemen. Een aantal van hun cohorten werd verpletterd in Düren, waar zij niet op hun hoede waren, ver van de Rijn. De Ubiërs berustten niet, maar ondernamen plundertochten in Germanië, aanvankelijk straffeloos, later werden ze gegrepen. Gedurende heel die oorlog bleken ze meer loyaal dan fortuinlijk.

De verplettering van de Ubiërs gaf Civilis meer gewicht, het succes groter woestheid, en hij zette de belegering van de legioenen met kracht voort. De wachten waren erop gespist dat er geen geheime bode doorkwam met berichten over ver-

sterking. Groot geschut en belegeringswerken vertrouwde hij toe aan de Bataven. Germanen van achter de Rijn die riepen om strijd gaf hij bevel de Romeinse wal te doorbreken. En werden ze teruggeslagen, dan vooruit, terug in de strijd: mannen genoeg, verliezen waren geen probleem.

29. Zelfs de nacht maakte geen einde aan de inspanningen. Overal maakten ze houtstapels die ze aanstaken, vervolgens sloegen ze aan het feesten en eenmaal verhit door de wijn stortten ze zich in het gevecht. Loze roekeloosheid, want in het donker konden hun wapens niets uithalen terwijl de Romeinen goed zicht hadden op de barbaarse linies, vooral op uitblinkers door durf of decoraties, en daarop konden mikken.

Zodra dit tot Civilis doordrong liet hij de vuren doven, alles moest één geheel zijn van duister en wapens. Daarna verwarde kreten, onduidelijke botsingen, treffen en ontwijken in den blinde. Kwam ergens geschreeuw vandaan, dan volgden omtrekkende bewegingen, aftasten. Moed was nutteloos, alles toeval en chaos, de dappersten sneuvelden nogal eens door wapens van slappelingen.

Bij de Germanen was onbezonnen woede troef. Aan Romeinse zijde was men vertrouwd met de gevaren, slingerde men de met ijzer beslagen staken en zware stenen niet in het wilde weg. Waar geluid klonk van sloopwerk, waar ladders tegen de wal werden gezet en hun de vijand in handen speelden, duwden zij die terug met hun schild, speren erachteraan. Velen die boven op de muren verschenen staken zij met dolken dood. Zo ging dat heel de nacht door.

30. De dag liet een nieuw soort strijd zien. De Bataven hadden een toren met twee verdiepingen opgetrokken en toen die de hoofdpoot naderde (daar was het terrein het vlakst) werden er stevige staken en balken bovenop gegooid, waardoor het bouwsel uit zijn voegen brak, met zware verliezen

bij de erop staande troepen: allen stortten neer. De strijd tegen hen werd geleverd via een snelle, succesvolle uitbraak. Tegelijk bouwden bijzonder professionele en bekwame legionairs een aantal apparaten. Bijzonder angstwekkend bleek een beweegbaar gevaarte dat boven de vijand hing. Plotse-ling kwam het omlaag en graaide dan een of meerdere vijanden voor de ogen van hun makkers mee omhoog, waarna men het gewicht draaide en de slachtoffers in het kamp werden gestort.

Civilis gaf de hoop op verdere belegering op en nam weer alle tijd voor de blokkade. Met berichten en beloften probeerde hij de loyaliteit van de legioenen te ondermijnen.

31. Tot zover de verwickelingen in Germanië voorafgaand aan de slag bij Cremona. De afloop daarvan werd gemeld in een brief van Antonius Primus met als bijlage een verordening van Caecina. Alpinus Montanus, een cohortsprefect van de overwonnenen, verscheen in eigen persoon en erkende het verlies van het Vitelliaanse blok.

Wisselende reacties op het nieuws. De hulptroepen uit Gallië, die niets voor of tegen de beide partijen hadden en zonder speciale betrokkenheid dienstdeden, vielen meteen van Vitellius af, op advies van hun aanvoerders. De oudgedienden aarzelden. Maar onder leiding van Hordeonius Flaccus en op aandrang van hun tribunen legden ze de eed van trouw af, zonder veel overtuiging op hun gezicht of in hun hart. Terwijl ze alle woorden van de eed hardop nazeiden, stokte het bij de naam Vespasianus of kwam er besmuikt gemompel, veelal zweeg men.

32. Vervolgens werd een brief van Antonius aan Civilis bij de verzamelde soldaten voorgelezen. Die wekte verdenkingen want hij leek geschreven tot een partijgenoot, en met vijandige opmerkingen over de legioenen in Germanië.

Daarop werd het nieuws overgebracht naar het Romein-

se kamp in Gellep: daar dezelfde reacties en taferelen. Montanus werd naar Civilis gestuurd met instructies: de oorlog staken en zijn vijandige bedoelingen niet verhullen achter 'gewapende hulp'. Als zijn acties dienden tot steun van Vespasianus, dan had hij nu genoeg bereikt.

Civilis antwoordde aanvankelijk omzichtig. Toen hij zag dat Montanus een heethoofd was, bereid tot revolte, begon hij te klagen over alle gevaren die hij vijfentwintig jaren lang in Romeinse dienst had doorstaan.

'Een fraai loon voor mijn inspanningen!' sprak hij. 'Mijn broer vermoord, ikzelf in de boeien geslagen, al die bloeddorstige kreten van het leger hier... Nu ze de doodstraf voor mij willen, eis ik krachtens het volkerenrecht genoegdoening! En jullie, Treveren en andere slavenzielen, wat voor beloning kunnen jullie verwachten voor je zo vaak vergoten bloed? Een krijgsdienst die stank voor dank geeft, belastingen zonder einde, de zweep, de bijl, willekeur van tirannen! Kijk mij eens: ik ben maar prefect van één cohort, maar samen met de Canninefaten en Bataven, een miniem deel van de Galliërs, heb ik dat onzinnig ruime kamp verwoest, of anders houd ik het omsingeld en onder druk van zwaard en honger. Kortom: wie waagt, die zal de vrijheid verkrijgen. En als we verliezen staan we er nog hetzelfde voor.'

Zo laat hij de vonk bij Montanus overspringen. Hij zendt de man echter heen met de opdracht in vreedzamer bewoordingen te rapporteren. Eenmaal terug in het kamp doet Montanus of zijn missie niets heeft uitgehaald en houdt de rest achter. Weldra zou alles aan het licht komen.

33. Civilis houdt een deel van de troepen bij zich en zendt cohorten veteranen en de slagvaardigste Germanen uit tegen Vocula en diens leger, onder aanvoering van Julius Maximus en Claudius Victor, zoon van zijn zuster. Die plunderen op doortocht het winterkwartier van een ruiterafdeling in As-

berg. Zo onverwacht bestormen ze het kamp dat Vocula geen toespraak kan houden, geen troepen kan formeren. De enige aanwijzing die hij in alle tumult kan geven is het centrum te versterken met manschappen uit de legioenen. Hulptroepen verspreiden zich in alle richtingen.

De ruiters breken uit. De vijand staat goed georganiseerd en vangt ze op, waarna ze terugwijken. Vervolgens geen slag maar een slachting. Uit angst of te kwader trouw trekken cohorten Nerviers de flanken aan onze kant open. Zo kan men de legioenstroepen bereiken, die na het verlies van hun vaandels al binnen de wal werden neergehouden.

Plotseling is er nieuwe hulp, waardoor de kansen keren. Enkele cohorten Basken, door Galba gelicht en in die tijd naar Germanië gehaald, naderen het kamp, horen het krijgsrumoer. Nu de vijand in beslag is genomen vallen ze aan in de rug. Vervolgens paniek op groter schaal dan hun aantal rechtvaardigt: men denkt dat de voltallige troepen uit Neuss dan wel Mainz zijn aangekomen. Die misvatting geeft onze mensen moed, in hun vertrouwen op andermans krachten hervinden ze die van zichzelf. Het dapperste deel van de Bataven, althans van de infanterie, wordt neergeslagen. Hun ruitery weet te ontsnappen met de vaandels en de krijgsvangenen uit het begin van de strijd.

Er sneuvelden die dag aan onze kant meer mannen maar slechtere vechters, bij de Germanen kerntroepen.

34. Beide aanvoerders waren evenzeer schuldig, beide verdienden tegenspoed, wisten niet te profiteren van succes. Als Civilis de slaglinie met meer troepen had uitgerust, had hij niet door zo'n klein aantal cohorten omsingeld kunnen worden, was hij doorgebroken tot in het kamp en had het met de grond gelijkemaakt. Vocula had de komst van de vijand niet eens onderzocht en werd zo verslagen bij de eerste uitval. Vervolgens vertrouwde hij te weinig op zijn zege, verspilde

een paar dagen alvorens het kamp te verplaatsen richting vijand. Had hij die meteen onder druk gezet, het ijzer gesmeed toen het heet was, dan had hij in één moeite door een eind kunnen maken aan de belegering van de legioenen.

Intussen demoraliseerde Civilis de belegerden: bij de Romeinen was het verloren zaak, zijn leger had gezegevierd. Er werden vaandels en veldtekens rondgedragen en zelfs krijgsgevangenen getoond. Eén van hen vond moed voor een buitengewone daad: met luider stem onthulde hij de feiten. Ter plekke werd hij door de Germanen doodgestoken. Des te geloofwaardiger was zijn verklaring. Tegelijk zag men aan de sporen van vernietiging en brandstichting (landgoederen in lichterlaaie) dat er een winnend leger naderde.

In het zicht van het kamp liet Vocula de vaandels neerzetten, een greppel graven, een wal opwerpen. Men moest alle militaire en persoonlijke bagage afleggen en dan vechten met de handen vrij. Dat leidde tot gejoel tegen de aanvoerder: waarom wachten? Dreigementen waren hierbij al heel gewoon. Zonder zelfs maar tijd te nemen de slaglinie te formeren begonnen ze strijd, ongeordend, vermoeid.

Civilis stond al klaar, al evenzeer rekenend op fouten van de vijand als op de dapperheid van eigen troepen.

Aan Romeinse zijde wisselende kansen. De grootste muiters blijken lafaards, anderen denken terug aan hun recente zege, houden stand, hakken in op de vijand. Zij sporen zichzelf en hun burens aan, herstellen de linies, gebaren naar de belegerden: dit is je kans! Die zien het geheel vanaf de muren en breken via alle poorten uit.

Op dat moment kwam Civilis' paard ten val, het wierp hem op de grond, waardoor in beide legers het gerucht postvatte dat de man was gewond of gesneuveld. Bijgevolg enorme paniek onder de eigen troepen, extra enthousiasme bij de vijand.

Maar Vocula liet de Germanen rustig wegvlugten en beperkte zich tot het versterken van wal en torens van het kamp, alsof er een tweede blokkade dreigde. De zege was nu zo vaak verprutst dat de verdenking gerechtvaardigd leek: hij had liever oorlog.

35. Niets putte onze legers zozeer uit als de schaarste aan proviand. Niet-strijders werden met de militaire bagage van de legioenen naar Neuss gestuurd, om vandaar over land graan aan te voeren. De rivier was in handen van de vijand.

De eerste colonne kwam in alle rust weg, Civilis had zich nog onvoldoende hersteld. Maar zodra hij begrijpt dat er wederom foeriers naar Neuss worden gestuurd en ziet dat de begeleidende cohorten zich verplaatsen als in volle vredes-tijd – slechts een enkele soldaat bij de veldtekens, wapens op de karren, iedereen op zijn gemak rondlopend – valt hij die in strakke formatie aan. Eerder al had hij mannen vooruitgestuurd ter bezetting van bruggen en smalle wegen. Er werd gevochten in een lange slaglinie, zonder duidelijke winnaar, totdat nacht de strijd afbrak. De cohorten trokken naar Gellep, het kamp lag er nog hetzelfde bij, in handen van de achtergebleven soldaten.

Het leed geen twijfel hoeveel gevaar men op de terugweg zou lopen met zwaarbepakte en aangeslagen foeriers. Vocula selecteerde duizend man uit het Vijfde en Vijftiende Legioen, die de belegering bij Xanten hadden meegemaakt, en voegde die toe aan zijn leger. Het betrof oncontroleerbare manschappen, fel gekant tegen hun aanvoerders. Er vertrokken er meer dan bevolen was en onderweg klonk hun onvrede in alle openheid. Die honger, dat verraad van legaten, ze namen het niet meer. Maar ook de achterblijvers klaagden: ze waren in de steek gelaten, ze bleven moederziel alleen nu een deel van de legioenen was weggevoerd.

Muiterij zodoende op twee fronten. Aan de ene kant rie-

pen ze Vocula terug, aan de andere kant wilde men niet opnieuw het kamp in.

36. Civilis omsingelde intussen Xanten. Vocula trok zich terug naar Gellep en vandaar naar Neuss. Kort nadien leverde hij vlak bij Neuss met succes een ruitergevecht. Maar voor- en tegenspoed prikkelden de soldaten evenzeer, ze wilden de ondergang van hun aanvoerders. Met de komst van de mannen van het Vijfde en Vijftiende waren de legioenen extra groot geworden en men eiste een bonus na het nieuws dat er geld van Vitellius was gekomen.

Hordeonius aarzelde niet lang en keerde uit op naam van Vespasianus, wat aan de muiterij bij uitstek voeding gaf. De mannen leven zich uit in weelde en diners en nachtelijke samenkomsten, waar zij hun aloude haat jegens Hordeonius nieuw leven inblazen, en terwijl geen commandant of tribuun durft op te treden – nacht had alle schaamtegevoel verstikt – sleuren ze de man uit zijn bed en slaan hem dood. Hetzelfde stond Vocula te wachten, ware het niet dat hij in slavenkleedij een anoniem heenkomen vond in het donker.

37. Zodra de opwinding bedaarde en de angst terugkeerde, zond men centurio's met brieven naar de Gallische stammen, ze moesten verzoeken om hulpstroepen en geld. Zelf vormden ze een massa zonder leider, impulsief, paniekerig, zonder rugengraat. Bij nadering van Civilis grijpt men lukraak de wapens, laat ze dadelijk weer vallen, slaat op de vlucht.

De tegenslagen leidden tot onderlinge onmin, de troepen uit Opper-Germanië wilden niet langer samenwerken. Wel plaatsten ze standbeelden van Vitellius terug in het kamp en bij naburige Belgische stammen, hoewel Vitellius al gestorven was. Vervolgens sloeg de stemming om in spijt, de mannen van het Eerste, Vierde en Tweeëntwintigste scharden zich achter Vocula. Na hernieuwing van de eed op Vespasianus voerde die hen mee om een eind te maken aan het beleg van Mainz.

De belegeraars bleken verdwenen. Het was een gemengd leger geweest van Chatti, Usipi en Mattiaci, die zich hadden verzadigd aan buit, zij het niet zonder verliezen. Onze soldaten hadden hen namelijk aangevallen toen ze zich hadden verspreid en nergens op bedacht waren. Ja, de Treveren trokken zelfs langs hun hele gebied een wal met borstwering op en streden tegen de Germanen, met grote verliezen aan beide zijden. Kort daarna kwamen ze in opstand, zodat ze hun schitterende verdiensten voor Rome bezoedelden.

Plato, *De ideale staat. Politeia*. Vertaald door Gerard Koolschijn. Amsterdam, Athenaeum—Polak & Van Gennepe, 2021

Sallustius, *Bederf van binnenuit. Crisis in Rome*. Vertaald door Vincent Hunink. Toegelicht door Fik Meijer. Amsterdam, Athenaeum—Polak & Van Gennepe, 2015

Sofokles, *Oidipous. Antigone*. Vertaald door Gerard Koolschijn. Met een nawoord van Piet Gerbrandy. Amsterdam, Athenaeum—Polak & Van Gennepe, 2016

Suetonius, *Keizers van Rome*. Vertaald door en met een nawoord van D. den Hengst. Amsterdam, Athenaeum—Polak & Van Gennepe, twaalfde druk 2018

Tacitus, *Historiën*. Vertaald door Vincent Hunink. Amsterdam, Athenaeum—Polak & Van Gennepe, 2010